

Echtscheiding en contacten tussen kleinkinderen en grootouders

Maaïke Jappens & Jan Van Bavel

1. Inleiding

Grootouders hebben een ietwat ambivalente positie in moderne westerse samenlevingen. Aan de ene kant vraagt de rolverwachting van niet-interferentie dat grootouders zich niet meer mengen in het huishouden van volwassen kinderen die een eigen gezin gevormd hebben. Aan de andere kant worden grootouders geacht hun kinderen en kleinkinderen hulp te bieden en met raad en daad bij te staan als daar nood aan is (Douglas & Ferguson 2003; Mann 2007; Mason, May & Clarke 2007). De spanning tussen die twee rolverwachtingen plaatst grootouders in een positie van "schildwacht" (Hagestad 1985; 2006) of "familiale waakhond" (Troll 1985): ze staan langs de zijlijn maar altijd klaar om in te springen indien nodig.

De rolverwachting van niet-interferentie hangt nauw samen met de westerse nadruk op het kerngezin. Onder een kerngezin verstaan we een autonoom huishouden van twee (meestal gehuwde) ouders en hun eigen kinderen. Het kerngezin bekleedt in het westen normatief nog steeds een centrale plaats: andere gezinsvormen worden aan dat model afgetoetst en als 'alternatief' beschouwd in de mate dat ze ervan afwijken. Van ouders wordt verwacht dat ze hun kinderen zonder interferentie van familie of buitenstaanders opvoeden in hun gezin van procreatie. Wanneer die kinderen volwassen worden en een eigen kerngezin stichten, krijgen zij op hun beurt de autonomie om hun kinderen (en dus de kleinkinderen van de eerstgenoemde generatie) op te voeden (Bengtson 2001; Cheal 2002; Pryor & Trinder 2004).

Echtscheiding betekent niet alleen een breuk met het model van het klassieke kerngezin maar roept in vele gevallen ook een nood op aan extra steun en hulp. Het is met andere woorden een gebeurtenis die de grootouders mogelijk activeert als familiale waakhonden in tijden van nood. Daarom verwachten een aantal auteurs dat grootouders in een context van toenemende huwelijksinstabiliteit een steeds grotere rol gaan spelen in het socialiseren en steunen van kleinkinderen in de 21e eeuw (Bengtson 2001; Mabry *et al.* 2004; Chambers *et al.* 2009). Bo-

vendien is het aantal levensjaren dat grootouders en kleinkinderen delen dankzij de hogere levensverwachting alleen maar toegenomen. Ook die demografische factor kan er mee toe bijdragen dat grootouders een belangrijker plaats gaan innemen in het leven van hun kleinkinderen, en vice versa (Jacobs 1996; Szinovacz 1998; Bengtson 2001; Crosnoe & Elder 2002; Hagestad 2006).

Vele onderzoeken maakten al duidelijk dat echtscheiding een grote, vaak negatieve impact kan hebben op kinderen (Amato 2000; Van Peer 2007). Tijdens een ouderlijke echtscheiding en de moeilijke en woelige periodes nadien kunnen grootouders een belangrijke bron van steun en stabiliteit betekenen voor hun kleinkinderen (Szinovacz 1998; Coall & Hertwig 2011; Ferguson 2004). Veel grootouders bieden hun kinderen en kleinkinderen in een scheidings situatie advies, tijdelijk onderdak, praktische hulp en emotionele en financiële steun. Omdat ouders daar na een echtscheiding vaak meer nood aan hebben, springen grootouders extra bij met kinderopvang en in uitzonderlijke gevallen treden ze op als substituut-ouders (Douglas & Ferguson 2003; Ferguson 2004; Timonen *et al.* 2009). Kleinkinderen zien grootouders vaak als steunpilaren waarin ze vertrouwen kunnen stellen en bij wie ze aandacht en rust vinden na de scheiding van hun ouders (Butler *et al.* 2002; Dunn *et al.* 2000; Bridges *et al.* 2007; Robinson *et al.* 2009). Een goede band met grootouders blijkt bovendien een positieve invloed uit te oefenen op het psychologisch welzijn en de aanpassing van kinderen en jongeren nadat hun ouders gescheiden zijn (Lussier *et al.* 2002; Henderson *et al.* 2009).

Voorwaarde voor dit alles is wel dat het contact met die grootouders overeind blijft. Stijgende echtscheidingscijfers wekken echter ook bezorgdheid over intergenerationale familierelaties. Vooral bij mannen blijken familienetwerken vaak onder druk te staan en relaties verloren te gaan na echtscheiding (Dykstra 1997; Van Peer 2007; Silverstein & Giarusso 2010), en mogelijk heeft dat ook gevolgen voor betrokken kinderen. In dit artikel vragen we ons af wat een echtscheiding doet met het kleinkind-grootoudercontact. Enerzijds zijn er redenen om te verwachten dat de banden zouden worden aangehaald en er meer steun uitgewisseld wordt, anderzijds is er risico dat banden verzwakken of zelfs verbroken worden. Onderzoek naar de precieze impact van een echtscheiding in de oudergeneratie op relaties tussen kleinkinderen en grootouders is schaars, en in Vlaanderen zelfs onbestaand. Vaak gaat het om exploratieve onderzoeken bij een beperkte en specifieke groep van grootouders of kleinkinderen, of kwantitatieve studies op basis van erg kleine steekproeven. In het kader van het project 'Scheiding in Vlaanderen' werd een toevalssteekproef van meer dan 1000 kinderen ondervraagd, onder andere over het contact dat ze hebben met hun grootouders. Op basis van deze data onderzoeken wij het verband tussen een ouderlijke echtscheiding en de frequentie van contact tussen kleinkinderen en hun grootouders. We leggen de focus op ontmoetingen, een vorm van contact die zich het best leent tot de uitwisseling van steun.

We onderzoeken of kinderen met gescheiden ouders hun grootouders even vaak zien als kinderen waarvan de ouders nog gehuwd zijn, en houden reke-

ning met mogelijke verschillen tussen grootouders van moederskant en grootouders van vaderskant. We gaan na of de woonafstand tussen kind en grootouder en de relatie tussen ouder en grootouder verschillen in contactfrequentie tussen kinderen met gehuwde en kinderen met gescheiden ouders kunnen verklaren. Als ouders scheiden, betekent dat immers dat minstens één van die ouders verhuist en brengt dat vaak ook verandering teweeg in de relatie tussen ouders en grootouders. Bovendien bekijken we of de gezinssituatie van kinderen na een ouderlijke echtscheiding een rol speelt in contacten met hun grootouders. Hoewel veel kinderen na de scheiding van hun ouders voornamelijk bij de moeder verblijven, zit de regeling van verblijfsco-ouderschap namelijk ook sterk in de lift. Daarnaast gaan veel gescheiden ouders vroeg of laat samenwonen met een nieuwe partner. We onderzoeken hoe deze twee variaties in de gezinnen van kinderen samenhangen met kleinkind-grootoudercontact, een vraag die ook in buitenlands onderzoek amper aan bod kwam. De volgende paragraaf vat eerst de inzichten uit de literatuur samen en formuleert op basis daarvan onze onderzoekshypothesen.

2. Frequentie van contact tussen kleinkinderen en grootouders na echtscheiding

De meeste bestaande studies stelden vast dat grootouders en kleinkinderen met gescheiden ouders minder contact en een minder hechte relatie hebben dan grootouders en kleinkinderen in intacte families (Creasey 1993; Jaskowski & Delasega 1993; Myers & Perrin 1993; Drew & Smith 1999; Oppelaar & Dykstra 2004; Kemp 2007). Sommige grootouders worden helemaal uitgesloten van contact met hun kleinkinderen nadat de ouders gescheiden zijn, vaak met ongelukkige en machteloze gevoelens en soms ook gezondheidsproblemen tot gevolg (Drew & Smith 1999, 2002; Ferguson 2004; Drew & Silverstein 2007; Doyle *et al.* 2010). Onze eerste hypothese (H1) luidt dan ook dat kinderen waarvan de ouders gescheiden zijn hun grootouders minder frequent ontmoeten. We verwachten ook dat kinderen van gescheiden ouders vaker helemaal geen contact meer hebben met hun grootouders.

2.1. Grootouders van moederskant en grootouders van vaderskant

Uit de literatuur komt een belangrijke divergentie naar voor in de ervaringen van grootouders van moederskant en grootouders van vaderskant. Het zijn voornamelijk de ouders van de man die meer kans lopen geconfronteerd te worden met negatieve veranderingen in de relatie met hun kleinkinderen. Verschillende onderzoekers vinden dat kleinkinderen na een echtscheiding in de oudergeneratie minder contact hebben met grootouders van vaderskant dan met grootouders

van moederskant (Creasey 1993; Myers & Perrin 1993; Cooney & Smith 1996; Douglas & Ferguson 2003; Oppelaar & Dykstra 2004; Ahrons 2007; Bridges *et al.* 2007; Timonen *et al.* 2009; Doyle *et al.* 2010). Wat maternale grootouders betreft, zien sommige onderzoekers zelfs geen impact (Cooney & Smith 1996; Henderson *et al.* 2009). Ehrenberg en Smith (2003) stelden dan weer vast dat het contact tussen maternale grootmoeders en kleinkinderen toenam nadat hun dochters gescheiden waren, al is deze vaststelling gebaseerd op een erg kleine steekproef.

De verschillen in de impact van een ouderlijke echtscheiding op contact tussen kleinkinderen en grootouders van moederskant versus grootouders van vaderskant worden vaak toegeschreven aan het 'matrilineair voordeel': meerdere onderzoeken wijzen er inderdaad op dat kleinkinderen meer contact hebben met de ouders van hun moeder dan met de ouders van hun vader (Uhlenberg & Hammill 1998; Chan & Elder 2000; Oppelaar & Dykstra 2004; Mann *et al.* 2009; Tanskanen *et al.* 2011). De *kinkeeping*-theorie schrijft deze verschillen toe aan genderverschillen in de omgang met familierelaties. Vrouwen worden beschouwd als traditionele *kinkeepers* die de banden met andere familieleden onderhouden en zo een grote rol spelen in contacten tussen hun kinderen en de grootouders. Daardoor zijn familierelaties langs de kant van de moeder vaak hechter en staan kinderen dicht bij hun maternale grootouders (Hagestad 1985). Na een echtscheiding in de oudergeneratie zou dit matrilineair voordeel blijven bestaan (Douglas & Ferguson 2003; Doyle *et al.* 2010) of zelfs geaccentueerd worden omdat grootouders van vaderskant niet meer kunnen rekenen op de moeder als *kinkeeper* (Hagestad 1985). Als alternatieve verklaring voor de verschillende impact van een ouderlijke echtscheiding op contact met grootouders van moederskant en van vaderskant verwijzen we graag naar de verblijfsregeling van kinderen, waar we in de volgende paragraaf dieper op ingaan. We verwachten in elk geval (H2) dat verschillen tussen kinderen van gehuwde en kinderen van gescheiden ouders in ons onderzoek groter zullen zijn voor contact met grootouders van vaderskant dan voor contact met grootouders van moederskant.

2.2. De verblijfsregeling voor kinderen

Veel van de bestaande onderzoeken over contact tussen grootouders en kleinkinderen zijn gebaseerd op oudere data of op data uit de Verenigde Staten, waar de voogdij over de kinderen na een echtscheiding doorgaans toegewezen wordt aan de moeder, bij wie de kinderen dan meestal verblijven. Het lijkt niet onlogisch dat deze realiteit een sleutelrol speelt in de verschillende patronen van contact tussen kleinkinderen en grootouders (Hilton & Macari 1997; Lussier 2002; Kemp 2007; Ruiz & Silverstein 2007). Als een niet-residentiële ouder zijn kinderen weinig of niet ziet, leidt dit vaak tot minder contact tussen de kinderen en de grootouders langs de kant van die ouder. Langs de kant van een residentiële

ouder daarentegen, willen of moeten veel grootouders juist meer bijspringen met praktische hulp (Chambers *et al.* 2009).

Binnen de huidige Vlaamse context heeft deze opmerking over de mogelijke rol van het verblijf van kinderen wellicht groot belang. Hoewel het gros van de kinderen van gescheiden ouders altijd of meestal bij de moeder woont, zit een regeling van verblijfsco-ouderschap hier meer dan in onze buurlanden in de lift (Sodermans *et al.* 2011a). Sinds de wet van 18 juli 2006 dient een rechter een beurtelings verblijf bij moeder en vader zelfs als prioritaire verblijfsregeling te onderzoeken. Ongeveer een vijfde van de Vlaamse kinderen met gescheiden ouders leeft afwisselend bij moeder en vader. Van de kinderen wier ouders na die wet van 2006 scheidden, is dat meer dan een vierde (Sodermans *et al.* 2011a). Onze hypothese (H3) luidt dat, vergeleken met kinderen die bij hun gehuwde ouders wonen, kinderen van gescheiden ouders voornamelijk minder contact hebben met de grootouders langs de kant van de ouder bij wie ze niet of weinig verblijven.

2.3. De herpartnering van ouders

Veel gescheiden moeders en vaders gaan vroeg of laat een nieuwe relatie aan en gehuwd of ongehuwd samenwonen met een nieuwe partner (Van Peer 2007; Mortelmans *et al.* 2011). Die nieuwe partner speelt ongetwijfeld een rol in familierelaties van gescheidenen. Zo kan een stiefouder de relatie van gescheiden ouders met hun kinderen verslechteren (Lawton *et al.* 1994; Sodermans *et al.* 2011b). Ook de relatie van gescheidenen met de rest van hun familie en vooral hun ouders kan onderhevig zijn aan de aanwezigheid van een nieuwe partner (Jappens *et al.* 2011), die een bron van steun maar ook van conflict kan betekenen. Bovendien brengt een nieuwe partner een nieuwe schoonfamilie met 'nieuwe grootouders' mee (Myers & Perrin 1993; Ahrons 2007; Silverstein & Giarrusso 2010) waar kinderen eventueel ook tijd mee doorbrengen. Daarom verwachten we (H4) dat kinderen gemiddeld minder vaak contact zullen hebben met hun grootouders als hun gescheiden ouders samenwonen met een nieuwe partner.

2.4. Andere factoren in contact tussen kleinkinderen en grootouders

Naast de gevolgen van een echtscheiding in de middengeneratie, zijn contacten tussen kleinkinderen en grootouders ook afhankelijk van de voorkeuren, noden en beschikbaarheid van kleinkinderen, ouders en grootouders. Hieronder beschrijven we eerst de intermediaire factoren die we opnemen in ons onderzoek en mogelijk een verklaring geven voor de impact van een echtscheiding op kleinkind-grootoudercontact. Daarna beschrijven we enkele belangrijke controlevariabelen.

2.4.1 *Intermediërende factoren*

De geografische afstand tussen kleinkinderen en grootouders speelt een bepalende rol in het aantal keer dat zij elkaar ontmoeten. Kleinkinderen en grootouders die in elkaars buurt wonen hebben meer contact (Cooney & Smith 1996; Hilton & Macari 1997; Schutter *et al.* 1997; Uhlenberg & Hammill 1998; Whitbeck *et al.* 1993). Een echtscheiding impliceert gewoonlijk dat minstens één van de twee voormalige partners verhuist, en dat inwonende kinderen minstens een deel van de tijd mee verhuizen. We kunnen echter nog geen hypothese formuleren over de samenhang tussen een echtscheiding en de afstand tussen kleinkinderen en grootouders. Sommige auteurs suggereren dat gescheiden mannen en vrouwen meer steun van hun ouders nodig hebben en daarom dichterbij gaan wonen (Michielin & Mulder 2007). Anderen wijzen er echter op dat gescheiden volwassen kinderen door omstandigheden vaak op een grotere afstand van hun ouders gaan wonen, ook als er kleinkinderen aanwezig zijn (Heylen & Mortelmans 2009).

Contacten tussen kleinkinderen en grootouders worden voor een groot deel gereguleerd door de *gatekeepers* in de tussenliggende generatie. Ouders dragen hun betrokkenheid bij hun eigen ouders over en versterken óf beperken op die manier contacten tussen kleinkinderen en grootouders, zeker als het om jonge kinderen gaat. Enkele onderzoekers stelden dan ook vast dat als ouders en grootouders een goede relatie hebben, kleinkinderen en grootouders elkaar vaker zien (Whitbeck *et al.* 1993; Schutter *et al.* 1997; Crosnoe & Elder 2002; Mueller & Elder 2003; Opelaar & Dykstra 2004; Bridges *et al.* 2007; Monserud 2008). Een echtscheiding kan echter ook gevolgen hebben voor de relatie van volwassen kinderen met hun ouders en op die manier contacten tussen kleinkinderen en grootouders beïnvloeden. Hoewel sommige mannen en vrouwen meer naar hun ouders toegroeien nadat ze een echtscheiding meemaakten, krijgen heel wat gescheiden mannen, maar vooral vrouwen, een minder goede relatie en meer spanningen met hun ouders (Umberston 1992; Kaufman & Uhlenberg 1998; Jappens *et al.* 2011). Daarom stellen we geen hypothese voorop over de richting van het verband tussen het meegemaakt hebben van een echtscheiding en de relatie tussen ouder en grootouder.

2.4.2 *Controlevariabelen*

We verwachten dat niet alleen het geslacht van de scheidende middengeneratie van belang is, maar ook het geslacht van de grootouder zelf. In lijn met de *kinkeeping*-theorie die poneert dat vrouwen meer dan mannen investeren in familierelaties, zijn grootmoeders intensiever betrokken in het leven van hun kleinkinderen dan grootvaders én zien meisjes hun grootouders vaker dan jongens (Hilton & Macari 1997; Douglas & Ferguson 2003; Mann 2007). Daarnaast hebben grootmoeders vaak meer raakpunten en een hechtere band met kleindochters terwijl grootvaders meer tijd doorbrengen met kleinzoons (Hagestad 1985; Dubas 2001).

Naast gender hangt kleinkind-grootoudercontact ook in grote mate af van de leeftijd van kinderen en grootouders. Als kinderen kleiner zijn en hun ouders hulp bij de opvoeding en kinderopvang nodig hebben, zien grootouders hen het meest. Wanneer kinderen ouder worden nemen ze meer afstand van hun familie en gaan ze meer tijd doorbrengen met leeftijdsgenoten. Verschillende studies wezen uit dat het contact afneemt met de leeftijd van het kind (Schutter *et al.* 1997; Oppelaar & Dykstra 2004; Triadó *et al.* 2005; Bridges *et al.* 2007; Geurts *et al.* 2009; Villar *et al.* 2010). Wat de leeftijd van grootouders betreft, stelt de sociaal-emotionele selectiviteitstheorie dat grootouders met het ouder worden meer belang zouden gaan hechten aan emotionele en intieme relaties, waaronder die met hun kleinkinderen (Silverstein & Long 1998). Maar een hogere leeftijd betekent ook dat grootouders minder actief en mobiel worden en vaker gezondheidsproblemen hebben, waardoor contacten met kleinkinderen minder vanzelfsprekend zijn (Schutter *et al.* 1997; Ehrenberg & Smith 2003; Oppelaar & Dykstra 2004). Anderzijds kunnen gezondheidsbeperkingen ook betekenen dat grootouders verzorging nodig hebben, vaak geboden door hun kinderen, eventueel met de hulp van of in het bijzijn van de kleinkinderen (Even-Zohar & Sharlin 2009; Stelle *et al.* 2010).

Een volgende factor van potentieel belang is het aantal kleinkinderen dat een grootouder heeft. Gegeven dat grootouders over een beperkte hoeveelheid tijd en middelen beschikken, kunnen we ervan uitgaan dat hoe meer kleinkinderen grootouders hebben, hoe minder tijd en zorg zij aan elk kind afzonderlijk kunnen wijden (Uhlenberg & Hammill 1998; Oppelaar & Dykstra 2004; Fergusson *et al.* 2008). Anderzijds biedt een groot aantal kleinkinderen veel gelegenheden tot contact, bijvoorbeeld met verjaardagsfeesten, al zal dat contact dan wellicht vaker in groep gebeuren (Oppelaar & Dykstra 2004).

Dat een echtscheiding wat doet met familierelaties, ten slotte, geldt ook voor echtscheidingen in de grootoudergeneratie. Meerdere studies wezen uit dat grootouders die ooit gescheiden zijn minder frequent contact en een minder hechte relatie hebben met hun kleinkinderen. Dit geldt voornamelijk voor gescheiden grootvaders. De echtscheiding had negatieve gevolgen voor de relatie tussen de grootouder en zijn of haar kinderen, die zich ook vertaalden in de contacten met de kleinkinderen (Uhlenberg & Hammill 1998; King 2003; Lawton *et al.* 1994; Oppelaar & Dykstra 2004; Reitzes & Mutran 2004).

3. Data en methoden

3.1. SiV-data

Om na te gaan wat het verband is tussen een ouderlijke echtscheiding en contacten tussen kinderen en hun grootouders, gebruiken we data van de survey 'Scheiding in Vlaanderen' (SiV). Voor deze survey werden (ex-)koppels die ge-

huwd zijn tussen 1971 en 2008 geselecteerd uit het Belgische Rijksregister. Het ging om wettelijke huwelijken in het Vlaamse Gewest tussen mannen en vrouwen die nooit eerder gehuwd waren. De steekproef werd zo samengesteld dat gescheiden koppels oververtegenwoordigd zijn. In de loop van 2009 en 2010 werden in totaal 6470 (ex-)partners bevestigd via een persoonlijk interview. Daarnaast werd per (ex-)koppel ook een gezamenlijk kind geselecteerd en kinderen van tien jaar of ouder die inwonen bij één of beide ouders werden indien mogelijk geïnterviewd. Dit leverde gegevens op over 1257 kinderen, waarvan ongeveer een derde met gehuwde ouders en twee derde met gescheiden ouders (Mortelmans *et al.* 2011). Die kinderen rapporteerden onder meer over de frequentie van contact met elke grootouder. We beperken ons in dit artikel tot ontmoetingen. Die vorm van contact leent zich het best tot de uitwisseling van steun en we stelden vast dat het erg weinig voorkomt dat een kind wel (regelmatig) contact heeft met de grootouder via telefoon of internet zonder dat ze elkaar (regelmatig) ontmoeten.

Voor de beschrijvende analyses in dit artikel selecteerden we alle kinderen tot en met 25 jaar van wie de grootouder in kwestie nog leeft, maar niet in hetzelfde huishouden woont. Om de nodige informatie in onze verklarende modellen te kunnen opnemen, koppelden we de data verstrekt door deze kinderen aan die van hun moeder en/of vader. De ouders gaven namelijk achtergrondinformatie over de grootouders. Wanneer we ontmoetingen tussen kinderen en grootouders van moederskant analyseren, gebruiken we data van kinderen waarvan de moeder deelnam aan het onderzoek. Voor de analyses van ontmoetingen met de grootouders van vaderskant gebruiken we een steekproef van kinderen wier vader deelnam aan het onderzoek. Deze selectie mondt uit in een steekproef van 820 kinderen voor de analyses van ontmoetingen met grootmoeder en 534 met grootvader van moederskant. Omdat minder mannen dan vrouwen participeerden in de SiV-studie, zijn de steekproeven voor de analyses met de grootouders van vaderskant kleiner: 533 kinderen voor ontmoetingen met grootmoeder en 371 voor ontmoetingen met grootvader. Vaders participeerden niet alleen minder dan moeders, we moeten ons er bij de interpretatie van de resultaten ook bewust van zijn dat de participerende vaders een specifiek profiel hebben. Een deelnemende gescheiden vader is namelijk gemiddeld meer betrokken bij zijn kind, en dit heeft waarschijnlijk ook gevolgen voor de betrokkenheid van de grootouders van vaderskant.

3.2. Meetinstrumenten

Hieronder geven we een overzicht van de variabelen die we gebruiken en hoe ze geconstrueerd werden. Tabel 1 geeft de beschrijvende kenmerken van deze variabelen in de steekproeven voor de verklarende analyses van contact met grootmoeder/grootvader van moederskant. Tabel 2 doet hetzelfde voor de analyses van contact met grootmoeder/grootvader van vaderskant.

Tabel 1. Beschrijving variabelen in de verklarende analyses van contact met grootouders van moederskant.

	Grootmoeder (N = 803)				Grootvader (N = 522)			
	%	Gem	SD	Min-Max	%	Gem	SD	Min-Max
Aantal ontmoetingen per maand		7,0	7,6	0-30		7,3	8,2	0-30
Eigenschappen kind								
Leeftijd								
10-13 jaar	26,9							
14-17 jaar	30,0			30,8				
18-25 jaar	43,1			32,4				
Geslacht				36,8				
jongen	50,1			50,0				
meisje	49,9			50,0				
Aantal broers/zussen		1,2	0,9	0-4		1,2	0,8	0-4
Eigenschappen moeder								
Leeftijd		43,8	4,8	31-57		42,9	4,6	31-55
Opleidingsniveau								
hoog	43,2							
medium	44,5			44,6				
laag	12,3			43,9				
Aantal broers/zussen		2,2	1,7	0-14		2,0	1,4	0-10
Eigenschappen grootouder								
Leeftijd		71,0	7,7	49-95		71,0	6,8	55-89
Scheiding								
nooit gescheiden	87,4							
gescheiden	12,6			87,7				
				12,3				

	Grootmoeder (N = 803)				Grootvader (N = 522)			
	%	Gem	SD	Min-Max	%	Gem	SD	Min-Max
Andere grootouder moederskant								
leeft	66,9				99,6			
overleden	33,1				0,4			
Echtscheiding ouders								
Huwelijksstatus ouders								
eerste huwelijk	33,3				32,4			
gescheiden	66,7				67,6			
Verblijfsregeling kind								
gehuwde ouders	33,3				32,4			
andere	4,5				4,0			
vader	2,6				2,5			
meestal vader	1,2				1,5			
afwisselend moeder-vader	13,1				15,5			
meestal moeder	17,3				18,6			
moeder	28,0				25,5			
Partnerstatus moeder								
eerste huwelijk	33,3				32,4			
gescheiden, alleenstaand	33,9				32,6			
gescheiden, partner	32,9				35,1			
Relatie moeder-grootouder								
goed	84,1				83,0			
niet goed/niet slecht	11,5				10,9			
slecht	2,1				1,3			
geen contact	2,4				4,8			
Afstand kind-grootouder								
		19,7	20,9	1-180		19,6	20,7	1-180

Tabel 2. Beschrijving variabelen in de verklarende analyses van contacten met grootouders van vaderskant.

	Grootmoeder (N = 530)				Grootvader (N = 366)			
	%	Gem	SD	Min-Max	%	Gem	SD	Min-Max
<i>Aantal ontmoetingen per maand</i>		5,2	6,3	0-30		5,3	6,5	0-30
<i>Eigenschappen kind</i>								
Leeftijd								
10-13 jaar	26,8				30,3			
14-17 jaar	30,0				31,7			
18-25 jaar	43,2				38,0			
Geslacht								
jongen	50,9				53,3			
meisje	49,1				46,7			
Aantal broers/zussen		1,3	0,9	0-5		1,3	0,9	0-5
<i>Eigenschappen vader</i>								
Leeftijd		45,7	4,8	33-61		45,1	4,7	33-57
Opleidingsniveau								
hoog	42,1				46,4			
medium	39,8				38,8			
laag	18,1				14,8			
Aantal broers/zussen		2,3	1,7	0-10		2,2	1,7	0-12
<i>Eigenschappen grootouder</i>								
Leeftijd		73,5	7,5	54-99		73,9	7,1	50-99
Scheiding								
noot gescheiden	91,5				93,4			
gescheiden	8,5				6,6			

	Grootmoeder (N = 530)				Grootvader (N = 366)			
	%	Gem	SD	Min-Max	%	Gem	SD	Min-Max
Andere grootouder moederskant leeft	62,1				86,6			
overleden	37,9				13,4			
Echtscheiding ouders								
Huwelijksstatus ouders								
eerste huwelijk	41,5				43,7			
gescheiden	38,5							
Verblijfsregeling kind								
gehuwde ouders	41,5				43,7			
andere	4,9				4,9			
vader	6,4				6,8			
meestal vader	2,5				2,2			
afwisselend moeder-vader	18,7				16,7			
meestal moeder	13,8				13,1			
moeder	12,3				12,6			
Partnerstatus vader								
eerste huwelijk	41,5				43,7			
gescheiden, alleenstaand	25,3							
gescheiden, partner	33,2							
Relatie vader-grootouder								
goed	89,4				85,0			
niet goed/niet slecht	7,2				11,2			
slecht	1,9				1,4			
geen contact	1,5				2,5			
Afstand kind-grootouder								
		24,5	27,6	1-300		24,9	26,2	1-180

Frequentie ontmoetingen met grootouders – Aan de kinderen werd gevraagd hoe vaak ze hun grootmoeder/grootvader van moederskant/vaderskant ontmoeten. Antwoorden kon met zeven categorieën: ‘nooit’, ‘minder dan één keer per maand’, ‘één keer per maand’, ‘verschillende keren per maand (maar niet wekelijks)’, ‘één keer per week’, ‘verschillende keren per week (maar niet dagelijks)’ en ‘dagelijks’. Voor de multivariate analyses werden deze antwoordcategorieën gehercodeerd naar de numerieke waarden 0, 1, 2, 3, 5, 15 en 30, die bij benadering het aantal ontmoetingen per maand voorstellen.

Echtscheiding ouders – Om het effect van een ouderlijke echtscheiding na te gaan, nemen we in de eerste plaats een variabele op die aangeeft of de ouders van het kind getrouwd of gescheiden zijn. Verder maken we ook een onderscheid naargelang de gescheiden ouder alleenstaand is of (gehuwd of ongehuwd) samenwoont met een nieuwe partner. Aan gescheiden ouders werd ook gevraagd hoe het verblijf van de geselecteerde kinderen geregeld is. Ze konden aangeven of het kind bij de moeder en/of de vader verblijft. Voor kinderen die deels bij de moeder en deels bij de vader verblijven, werd de regeling gedetailleerd in kaart gebracht aan de hand van een kalender. Deze informatie wordt samengevat in een variabele met zeven categorieën: het kind verblijft 1) bij gehuwde ouders, 2) voltijds bij moeder, 3) meestal bij moeder (67-99 percent), 4) afwisselend bij moeder en vader (minimum 33 percent bij elke ouder), 5) meestal bij vader (67-99 percent), 6) voltijds bij vader, 7) er is geen vaste of een andere verblijfsregeling. Het gaat telkens om de feitelijke regeling op het moment van het interview. Uit tabellen 1 en 2 blijkt dat, afhankelijk van de steekproef, een derde tot ruim 40 percent van de kinderen bij gehuwde ouders woont. Van de kinderen van gescheiden ouders verblijft een meerderheid altijd of overwegend bij de moeder. Toch heeft een behoorlijk deel van de kinderen in de steekproeven (13 tot 18 percent) een regeling van verblijfsco-ouderschap. De groep kinderen die meestal of altijd bij vader woont is klein, maar in de steekproeven voor de analyses van contacten met grootouders van vaderskant iets beter vertegenwoordigd (meer dan negen percent). Dit is wellicht te wijten aan een selectieve uitval van minder betrokken vaders.

Kenmerken kind – We nemen de *leeftijd* van de kinderen op als categorische variabele: 10-13 jaar, 14-17 jaar en 18-25 jaar. Dit laat toe te controleren voor de verschillen tussen deze leeftijdsgroepen. We controleren ook voor *geslacht* en aantal *broers en zussen*. Zowel volledige als halfbroers en halfzussen worden meegerekend. Wanneer we kijken naar het contact met de grootouders van moederskant gaat het om het aantal broers en zussen met dezelfde moeder, anders het aantal broers en zussen met dezelfde vader.

Kenmerken moeder/vader – We nemen de *leeftijd* van de moeder of vader op. We weten niet exact hoeveel kleinkinderen een grootouder heeft, maar we gebruiken het *aantal broers en zussen* van de ouder als proxy. Het *opleidingsniveau* van de ouder werd gemeten aan de hand van de ISCED-classificatie van Unesco, maar voor deze bijdrage beperkt tot drie categorieën: een ‘laag’ opleidingsniveau (maximum eerste graad middelbaar onderwijs), ‘medium’ (secundair of postsecundair onderwijs), en ‘hoog’ (tertiair onderwijs).

Kenmerken grootouder – We controleren voor de *leeftijd* van grootouders en houden rekening met het feit of de *andere grootouder* langs moeders- respectievelijk vaderskant nog leeft en de grootouders ooit *gescheiden* zijn.

Relatie tussen moeder/vader en grootouder – De ouders van de kleinkinderen beantwoordden in hun interview vragen over contact met hun vader en moeder en, indien ze nog contact hadden, ook over de kwaliteit van die relatie. Op basis van deze informatie nemen we een variabele op met vier categorieën: de ouder vindt de relatie met de grootouder 1) goed of heel goed, 2) niet goed niet slecht, 3) slecht of heel slecht, 4) de ouder heeft geen contact met de grootouder.

Afstand tussen kind en grootouder – De woonafstand tussen kinderen en grootouders werd gemeten als de tijd in minuten die het kind normaal gezien nodig heeft om van thuis naar de grootouder te gaan.

3.3. Analysemethoden

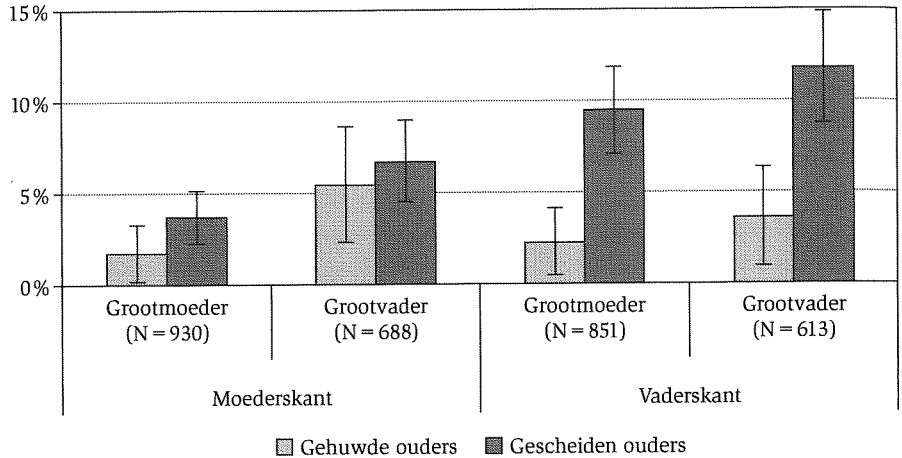
We modelleren contacten met de verschillende grootouders telkens afzonderlijk. Als beschrijvende analyses bekijken we of en hoe frequent kinderen hun grootouders ontmoeten naargelang de huwelijksstatus van de ouders. In de verklarende analyses, die rekening houden met verschillende achtergrondvariabelen, gebruiken we Poisson-regressies om te modelleren hoe vaak kinderen hun grootouders zien. Onze Poisson-modellen hebben algebraïsch de volgende basisstructuur: $\ln(Y) = \beta_0 + \beta_1 X + \beta_2 Z + \beta_3 U + \beta_4 V$. De afhankelijke variabele Y staat voor het aantal ontmoetingen per maand. Vector X bevat kenmerken van het kind, Z kenmerken van moeder of vader, U kenmerken van grootmoeder of grootvader en V de eventuele echtscheiding van de ouders en de gezinssituatie nadien.

In een eerste model kijken we naar de relatie tussen het al dan niet gescheiden zijn van de ouders en het aantal ontmoetingen tussen kinderen en hun grootouders. Daarbij houden we rekening met verschillende eigenschappen van kind, ouder, en grootouder. In een tweede model voegen we de twee variabelen toe die op hun beurt beïnvloed kunnen worden door een echtscheiding: de reisafstand tussen kleinkind en grootouder en de kwaliteit van de relatie tussen ouder en grootouder. Vervolgens gaan we na welke rol de gezinssituatie na de ouderlijke echtscheiding speelt. In model III kijken we niet alleen of de ouders van een kind gescheiden zijn, maar voegen we ook de verblijfsregeling voor kinderen met gescheiden ouders toe. In model IV bekijken we of de gescheiden moeder of vader een nieuwe partner heeft.

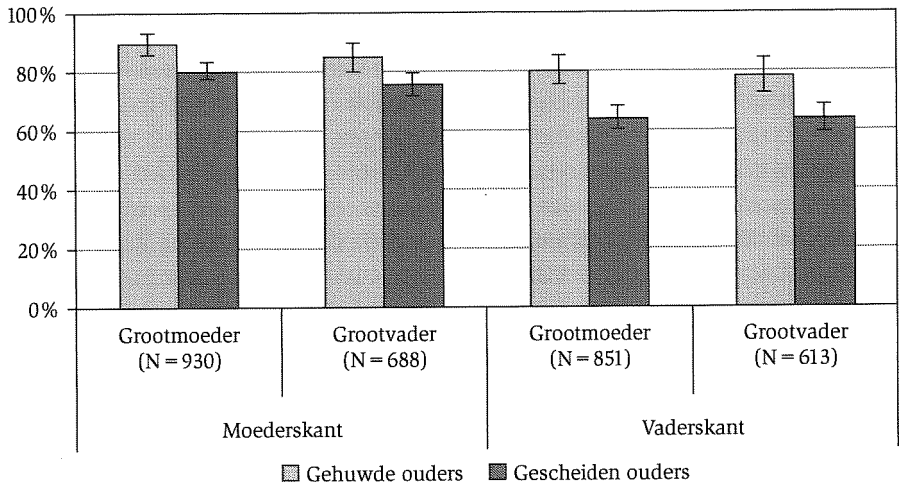
4. Resultaten

4.1. Beschrijvende analyses

Figuur 1 toont het percentage kinderen dat de verschillende grootouders nooit ontmoet naargelang de huwelijksstatus van de ouders. Een grote meerderheid van de kinderen heeft wel contact met zijn of haar grootouders, maar wat de grootouders van vaderskant betreft, zien we een duidelijk verschil tussen de groepen kinderen van gehuwde en kinderen van gescheiden ouders. Ongeveer tien percent van de kinderen met gescheiden ouders ziet de grootouders van vaderskant nooit.

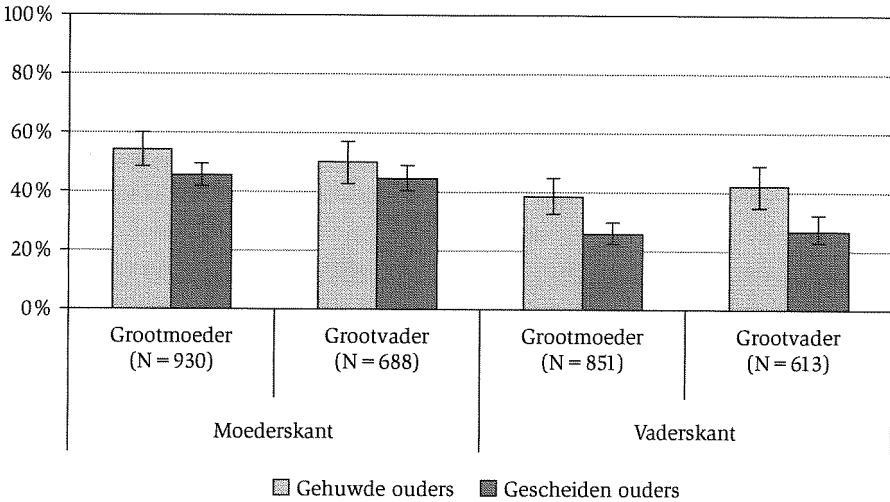

Figuur 1. Kinderen die grootouders nooit ontmoeten (% , met 95 % betrouwbaarheidsinterval).

Figuur 2. Kinderen die grootouders minstens één keer per maand ontmoeten (% , met 95% betrouwbaarheidsinterval).

Figuur 2 geeft het percentage kinderen dat de verschillende grootouders minstens een keer per maand ontmoet. Figuur 3 doet hetzelfde voor kinderen die hun grootouders minstens een keer per week ontmoeten. Ook hier zien we een verschil naar de huwelijksstatus van de ouders: zoals onze hypothese (H1) voorspelde, hebben kinderen met gescheiden ouders minder vaak contact met hun grootouders. In lijn met hypothese (H2), merken we ook dat verschillen tussen kinderen van gehuwde en kinderen van gescheiden ouders meer uitgesproken zijn voor contacten met grootouders van vaderskant.

Figuur 3. Kinderen die grootouders minstens één keer per week ontmoeten (% , met 95% betrouwbaarheidsinterval).

4.2. Verklarende analyses

De resultaten van onze Poisson-analyses worden weergegeven in tabellen 3 en 4 wat betreft contact met grootmoeder en grootvader van moederskant, en tabellen 5 en 6 wat betreft contact met grootmoeder en grootvader van vaderskant.

Model 1 toont dat, alle andere kenmerken constant gehouden, kinderen van gescheiden ouders zowel grootmoeder als grootvader van moederskant significant minder vaak zien dan kinderen wier ouders nog gehuwd zijn. In tegenstelling tot onze beschrijvende analyses, waar een duidelijk negatief verband tussen echtscheiding en contact met paternale grootouders onze eerste twee hypothesen bevestigde, zien we voor contacten met grootouders van vaderskant geen bedeutend verschil naar de huwelijksstatus van de ouders. We vermoeden dat dit resultaat te wijten is aan de steekproef die we hier gebruiken: zoals gezegd zijn betrokken gescheiden vaders oververtegenwoordigd en de betrokkenheid van de vader is op zijn beurt medebepalend voor de betrokkenheid van de grootouders.

Verder vinden we in elke analyse dat meisjes hun grootouders vaker ontmoeten dan jongens. Zoals verwacht, zien kinderen van 10 tot 13 jaar hun grootou-

ders significant vaker dan kinderen in oudere leeftijdsgroepen. Voor contacten met grootouders van moederskant geldt ook dat hoe meer broers en zussen een kind heeft, hoe minder vaak hij of zij de grootouders ziet.

Hoe ouder hun moeder is, en hoe meer broers en zussen die moeder heeft, hoe minder contact kinderen hebben met hun grootouders van moederskant. Aan vaderskant krijgen we precies dezelfde verbanden, hoewel de effecten van vaders leeftijd niet significant zijn. Terwijl het opleidingsniveau van de moeder slechts een kleine rol speelt in de frequentie van contact met grootouders van moederskant, doet het opleidingsniveau van de vader dat wel. Vergeleken met kinderen wier vader een laag opleidingsniveau heeft, zien kinderen van hoger opgeleide vaders hun grootouders van vaderskant vaker.

Naarmate grootouders van moederskant ouder zijn, zien kinderen hen frequenter. Voor grootmoeder en grootvader van vaderskant geldt het omgekeerde: het contact neemt af met de leeftijd. Een mogelijke verklaring ligt in het feit dat oudere grootouders minder makkelijk een zorgende functie kunnen opnemen en juist zelf meer zorg nodig hebben. Het zijn eerder volwassen dochters dan zonen die hun ouders die zorg bieden, daardoor hun ouders vaker zien en met hen ook de kleinkinderen. Langs moederskant zien we dat kinderen hun grootmoeder significant vaker zien als de grootvader ook nog leeft. Hetzelfde geldt voor contact met de grootvader langs vaderskant: indien de grootmoeder ook nog leeft, zien kinderen hem vaker. Voor contact met grootmoeder van vaderskant zien we een licht negatief effect als de grootvader ook nog leeft. Zoals verwacht speelt een (echt)scheiding in de grootouder-generatie een duidelijke en grote negatieve rol: kinderen hebben significant minder vaak contact met grootouders die een scheiding achter de rug hebben. Zoals in buitenlands onderzoek blijkt vooral het effect voor grootvaders groot.

Model II voegt de reistijd tussen kind en grootouder en de kwaliteit van de relatie tussen moeder of vader en grootouder toe. Het verschil in het aantal ontmoetingen met grootouders van moederskant tussen kinderen van gehuwde en gescheiden ouders dat we vonden in model I wordt hierdoor kleiner en niet meer statistisch significant. Uit onze data blijkt dat (niet in tabel) kinderen van gescheiden ouders verder moeten reizen naar hun grootouders dan kinderen met gehuwde ouders, en dat gescheiden moeders minder vaak een goede relatie hebben met hun eigen ouders. De negatieve impact van een ouderlijke echtscheiding op de contacten tussen kleinkinderen en deze grootouders is dus voor een groot deel te wijten aan deze twee factoren. Afzonderlijke analyses (niet in tabel) verduidelijkten dat vooral de woonafstand tussen kleinkind en grootouder doorslaggevend is. Zoals verwacht bestaat er een belangrijke negatieve band tussen de tijd dat een kind moet reizen om naar een grootouder te gaan en het aantal keer dat ze elkaar zien. Ook de relatie tussen ouders en grootouders speelt in de verwachte richting: als moeder of vader een goede relatie heeft met haar of zijn ouders, zien kinderen de grootouders het vaakst. Wanneer ouder en grootouder helemaal geen contact meer hebben, is de kans dat kleinkind en grootouder elkaar vaak zien heel klein. De effecten van de controlevariabelen blijven in dezelfde

richting wijzen als hierboven besproken, met uitzondering van het effect van een scheiding in de grootoudergeneratie. Dat laatste effect wordt kleiner en is voor contacten met de grootouders van vaderskant niet meer statistisch significant na het toevoegen van de variabele voor relatiekwaliteit tussen ouder en grootouder. Dit suggereert dat gescheiden grootouders hun kleinkinderen vooral minder zien omdat zij een slechtere relatie hebben met hun kinderen. Langs moederskant blijft het verband tussen een scheiding in de grootoudergeneratie en het aantal contacten met grootouders wel significant negatief. Mogelijk speelt hier ook dat kinderen gescheiden grootouders altijd afzonderlijk ontmoeten, waardoor tijd verdeeld wordt over grootmoeder enerzijds en grootvader anderzijds.

Model III bevestigt de hypothese (H3) dat kinderen van gescheiden ouders voornamelijk minder contact hebben met de grootouders langs de kant van de ouder bij wie ze niet of weinig verblijven. Langs moederskant zien we dat kinderen die na een echtscheiding voltijds bij hun moeder wonen hun grootouders niet meer of minder zien dan kinderen met gehuwde ouders. Als kinderen af en toe bij hun vader wonen, even vaak bij hun moeder en vader of voltijds bij hun vader, zien ze beide grootouders van moederskant echter minder vaak dan kinderen met gehuwde ouders.

De analyses van contact met de grootouders van vaderskant schuiven een ander patroon naar voor. In lijn met onze hypothese ontmoet de omvangrijke groep kinderen die altijd of meestal bij de moeder verblijft de grootouders van vaderskant minder vaak dan kinderen met gehuwde ouders. Bovendien zien we dat kinderen die na de echtscheiding van hun ouders minstens de helft van de tijd bij hun vader verblijven, hun grootouders van vaderskant meer zien dan kinderen die bij beide gehuwde ouders wonen. Deze grootouders spelen wellicht een belangrijke rol in de opvoeding, opvang en zorg voor de kinderen van hun gescheiden zoon.

In *model IV* testen we hypothese (H4) dat de aanwezigheid van een nieuwe partner een negatief effect heeft op het contact tussen kinderen en grootouders. Wat contact met grootmoeders betreft, zien we geen significante verschillen. Voor contact met grootvader van moederskant kunnen we de hierover geformuleerde hypothese wel bevestigen: kinderen wier ouders gescheiden zijn en moeder samenwoont met een nieuwe partner, zien die grootvader significant minder vaak dan kinderen met gehuwde ouders. Mogelijks hebben herpartnerde moeders minder hulp nodig dan alleenstaande moeders, en kregen hun kinderen er met de stiefvader ook stiefgrootouders bij waarmee ze een deel van hun tijd doorbrengen. Langs vaderskant merken we echter dat kinderen wier gescheiden vader alleen woont hun grootvader significant minder zien dan kinderen met gehuwde ouders. Een gescheiden vader die samenwoont met een nieuwe partner impliceert daarentegen dat kinderen hun grootvader juist vaker zien. Deze bevinding ligt in lijn met de *kinkeeping*-theorie die de negatieve impact van een ouderlijke echtscheiding op contacten tussen kleinkinderen en grootouders van vaderskant toeschrijft aan het verlies van de moeder als *kinkeeper*; in tegenstelling tot een alleenstaande gescheiden vader kan een herpartnerde man namelijk weer rekenen op een vrouw die de banden tussen zijn gezin en zijn ouders aanhaalt.

Tabel 3. Poisson-modellen voor contactfrequentie tussen kleinkind en grootmoeder van moederskant, Exp(B), standaardfout en significantieniveau (N = 803).

	Model I	Model II	Model III	Model IV
(Intercept)	35,13 (0,20)***	31,56 (0,20)***	29,93 (0,20)***	31,43 (0,20)***
<i>Eigenschappen kind</i>				
Leeftijd (ref = 10-13)				
14-17 jaar	0,91 (0,04)**	0,83 (0,04)***	0,81 (0,05)***	0,83 (0,05)***
18-25 jaar	0,87 (0,04)***	0,86 (0,04)***	0,85 (0,04)***	0,86 (0,04)***
Meisje	1,11 (0,03)***	1,13 (0,03)***	1,12 (0,03)***	1,13 (0,03)***
Aantal broers/zussen	0,90 (0,02)***	0,95 (0,02)**	0,95 (0,02)**	0,95 (0,02)**
<i>Eigenschappen moeder</i>				
Leeftijd	0,95 (0,01)***	0,97 (0,01)***	0,97 (0,01)***	0,97 (0,01)***
Opleidingsniveau (ref = laag)				
hoog	1,11 (0,05)**	1,07 (0,05)	1,08 (0,05)	1,07 (0,05)
medium	1,12 (0,05)**	1,06 (0,05)	1,06 (0,05)	1,06 (0,05)
Aantal broers/zussen	0,88 (0,01)***	0,90 (0,01)***	0,90 (0,01)***	0,90 (0,01)***
<i>Eigenschappen grootmoeder</i>				
Leeftijd	1,01 (0,00)***	1,01 (0,00)**	1,01 (0,00)**	1,01 (0,00)**
Gescheiden	0,69 (0,05)***	0,85 (0,05)**	0,85 (0,05)***	0,85 (0,05)**
Grootvader leeft	1,15 (0,03)***	1,16 (0,03)***	1,17 (0,03)***	1,16 (0,03)***
<i>Echtscheiding ouders</i>				
Ouders gescheiden	0,90 (0,03)***	0,98 (0,03)		

	Model I	Model II	Model III	Model IV
Verbijfsregeling kind (ref = gehuwd)				
andere			1,03 (0,07)	
vader			0,75 (0,11)*	
meestal vader			1,11 (0,12)	
afwisselend moeder-vader				
meestal moeder			0,89 (0,04)**	
moeder			0,97 (0,04)	
			1,06 (0,04)	
Partnerstatus moeder (ref = gehuwd)				
gescheiden, alleenstaand				0,98 (0,03)
gescheiden, partner				0,99 (0,03)
Relatie moeder-grootmoeder (ref = goed)				
geen contact		0,11 (0,28)***	0,11 (0,28)***	0,11 (0,28)***
slecht		0,80 (0,09)*	0,80 (0,09)*	0,80 (0,09)*
niet goed/niet slecht		0,63 (0,05)***	0,64 (0,05)***	0,63 (0,05)***
Afstand kind-grootmoeder				
		0,97 (0,00)***	0,97 (0,00)***	0,97 (0,00)***
Df	12	16	21	17
LLR χ^2	670,01	1904,08	1927,87	1904,15

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

Tabel 4. Poisson-modellen voor contactfrequentie tussen kleinkind en grootvader van moederskant, Exp(B), standaardfout en significantieniveau (N = 522).

	Model I	Model II	Model III	Model IV
(Intercept)	71,01 (0,43)***	39,16 (0,43)***	36,12 (0,44)***	42,01 (0,44)***
<i>Eigenschappen kind</i>				
Leeftijd (ref = 10-13)				
14-17 jaar	0,92 (0,06)	0,85 (0,05)**	0,83 (0,06)**	0,87 (0,05)*
18-25 jaar	0,86 (0,04)***	0,86 (0,04)***	0,85 (0,04)***	0,85 (0,04)***
Meisje	1,08 (0,03)**	1,12 (0,03)**	1,11 (0,03)**	1,11 (0,03)**
Aantal broers/zussen	0,91 (0,02)***	0,95 (0,02)**	0,95 (0,02)*	0,96 (0,02)*
<i>Eigenschappen moeder</i>				
Leeftijd	0,94 (0,01)***	0,96 (0,01)***	0,96 (0,01)***	0,96 (0,01)***
Opleidingsniveau (ref = laag)				
hoog	0,92 (0,06)	0,94 (0,06)	0,95 (0,06)	0,94 (0,06)
medium	0,97 (0,06)	0,97 (0,06)	0,97 (0,06)	0,96 (0,06)
Aantal broers/zussen	0,89 (0,01)***	0,91 (0,01)***	0,91 (0,01)***	0,91 (0,01)***
<i>Eigenschappen grootvader</i>				
Leeftijd	1,02 (0,00)***	1,01 (0,00)**	1,01 (0,00)**	1,01 (0,00)**
Gescheiden	0,39 (0,07)***	0,67 (0,08)***	0,66 (0,08)***	0,67 (0,08)***
Grootmoeder leeft	0,69 (0,36)	1,28 (0,36)	1,32 (0,36)	1,26 (0,36)
<i>Echtscheiding ouders</i>				
Ouders gescheiden	0,91 (0,04)**	0,94 (0,04)		

	Model I	Model II	Model III	Model IV
Verblijfsregeling kind (ref = gehuwd)				
andere			0,96 (0,09)	
vader			0,57 (0,15)***	
meestal vader			0,88 (0,13)	
afwisselend moeder-vader			0,87 (0,05)**	
meestal moeder			0,91 (0,05)*	
moeder			1,05 (0,04)	
Partnerstatus moeder (ref = gehuwd)				
gescheiden, alleenstaand				1,00 (0,04)
gescheiden, partner				0,88 (0,04)**
Relatie moeder-grootvader (ref = goed)				
geen contact		0,21 (0,19)***	0,22 (0,19)***	0,21 (0,19)***
slecht		0,36 (0,21)***	0,39 (0,21)***	0,38 (0,21)***
niet goed/niet slecht		1,06 (0,05)	1,07 (0,06)	1,06 (0,05)
Afstand kind-grootvader		0,97 (0,00)***	0,97 (0,00)***	0,97 (0,00)***
Df	12	16	21	17
LLR χ^2	569,43	1288,73	1317,92	1298,19

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

Tabel 5. Poisson-modellen voor contactfrequentie tussen kleinkind en grootmoeder van vaderskant, Exp(B), standaardfout en significantieniveau (N = 530).

	Model I	Model II	Model III	Model IV
(Intercept)	29,25 (0,27)***	37,17 (0,27)***	28,18 (0,27)***	37,05 (0,28)***
<i>Eigenschappen kind</i>				
Leeftijd (ref = 10-13)				
14-17 jaar	0,69 (0,06)***	0,72 (0,06)***	0,73 (0,06)***	0,72 (0,28)***
18-25 jaar	0,90 (0,05)*	0,91 (0,05)*	0,90 (0,05)*	0,91 (0,05)*
Meisje	1,20 (0,04)***	1,15 (0,04)***	1,17 (0,04)***	1,15 (0,04)***
Aantal broers/zussen	0,97 (0,02)	1,00 (0,02)	0,99 (0,02)	1,00 (0,02)
<i>Eigenschappen vader</i>				
Leeftijd	0,99 (0,01)	0,99 (0,01)	1,00 (0,01)	0,99 (0,01)
Opleidingsniveau (ref = laag)				
hoog	1,28 (0,06)***	1,44 (0,07)***	1,38 (0,07)***	1,44 (0,07)***
medium	1,42 (0,06)***	1,37 (0,06)***	1,31 (0,06)***	1,37 (0,28)***
Aantal broers/zussen	0,87 (0,01)***	0,88 (0,01)***	0,87 (0,01)***	0,88 (0,01)***
<i>Eigenschappen grootmoeder</i>				
Leeftijd	0,99 (0,00)**	0,99 (0,00)***	0,99 (0,00)**	0,99 (0,00)***
Gescheiden	0,72 (0,08)***	0,86 (0,08)	0,86 (0,08)	0,86 (0,08)
Grootvader leeft	0,85 (0,04)***	0,90 (0,04)*	0,93 (0,04)	0,90 (0,04)*
<i>Echtscheiding ouders</i>				
Ouders gescheiden	0,96 (0,04)	1,01 (0,04)		

	Model I	Model II	Model III	Model IV
Verblijfsregeling kind (ref = gehuwd)				
andere			0,90 (0,11)	
vader			1,40 (0,08)***	
meestal vader			1,62 (0,09)***	
afwisselend moeder-vader			1,13 (0,05)*	
meestal moeder			0,87 (0,07)*	
moeder			0,61 (0,08)***	
Partnerstatus vader (ref = gehuwd)				
gescheiden, alleenstaand				1,01 (0,05)
gescheiden, partner				1,02 (0,05)
Relatie vader-grootmoeder (ref = goed)				
geen contact		0,42 (0,27)**	0,51 (0,27)*	0,42 (0,27)**
slecht		1,01 (0,16)	1,07 (0,16)	1,01 (0,16)
niet goed/niet slecht		0,55 (0,10)***	0,59 (0,10)***	0,55 (0,10)***
Afstand kind-grootmoeder		0,98 (0,00)***	0,98 (0,00)***	0,98 (0,00)***
Df	12	16	21	17
LLR χ^2	476,40	906,21	1016,05	906,22

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

Tabel 6. Poisson-modellen voor contactfrequentie tussen kleinkind en grootvader van vaderskant, Exp(B), standaardfout en significantieniveau (N = 366).

	Model I	Model II	Model III	Model IV
(Intercept)	70,97 (0,31)***	68,40 (0,31)***	62,24 (0,30)***	57,05 (0,31)***
<i>Eigenschappen kind</i>				
Leeftijd (ref = 10-13)				
14-17 jaar	0,87 (0,07)	0,88 (0,07)	0,95 (0,08)	0,84 (0,08)*
18-25 jaar	0,88 (0,06)*	0,88 (0,06)*	0,86 (0,06)*	0,87 (0,06)*
Meisje	1,21 (0,05)***	1,22 (0,05)***	1,21 (0,05)***	1,25 (0,05)***
Aantal broers/zussen	0,90 (0,03)***	0,96 (0,03)	0,96 (0,03)	0,96 (0,03)
<i>Eigenschappen vader</i>				
Leeftijd	0,99 (0,01)	0,98 (0,01)*	0,99 (0,01)	0,99 (0,01)
Opleidingsniveau (ref = laag)				
hoog	1,18 (0,08)*	1,25 (0,08)**	1,19 (0,08)*	1,25 (0,08)**
medium	1,16 (0,08)	1,09 (0,08)	1,00 (0,08)	1,10 (0,08)
Aantal broers/zussen	0,92 (0,02)***	0,92 (0,02)***	0,92 (0,02)***	0,93 (0,02)***
<i>Eigenschappen grootvader</i>				
Leeftijd	0,97 (0,00)***	0,98 (0,01)***	0,98 (0,01)***	0,98 (0,01)***
Gescheiden	0,62 (0,12)***	0,79 (0,12)*	0,82 (0,12)	0,84 (0,12)
Grootmoeder leeft	1,24 (0,08)**	1,29 (0,08)**	1,31 (0,08)**	1,28 (0,08)**
<i>Echtscheiding ouders</i>				
Ouders gescheiden	0,95 (0,05)	1,02 (0,05)		

	Model I	Model II	Model III	Model IV
Verblifsregeling kind (ref = gehuwd)				
andere			0,79 (0,14)	
vader			1,30 (0,09)**	
meestal vader			1,43 (0,13)**	
afwisselend moeder-vader			1,24 (0,06)***	
meestal moeder			0,89 (0,08)	
moeder			0,51 (0,11)***	
Partnerstatus moeder (ref = gehuwd)				
gescheiden, alleenstaand				0,86 (0,07)**
gescheiden, partner				1,13 (0,05)**
Relatie vader-grootvader (ref = goed)				
geen contact		0,44 (0,23)***	0,57 (0,24)*	0,46 (0,23)**
slecht		1,63 (0,17)**	1,47 (0,17)*	1,78 (0,17)**
niet goed/niet slecht		0,71 (0,08)***	0,80 (0,08)**	0,71 (0,08)***
Afstand kind-grootvader		0,98 (0,00)***	0,98 (0,00)***	0,98 (0,00)***
Df	12	16	21	17
LLR χ^2	294,16	583,30	676,66	599,59

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

5. Besluit

Wanneer ouders scheiden, gaan grootouders mogelijk een extra belangrijke rol spelen in het leven van kinderen en hen ondersteunen bij de verwerking. Anderzijds zet een echtscheiding vaak ook familiebanden onder druk en is het niet altijd vanzelfsprekend om contacten tussen grootouders en kleinkinderen te blijven onderhouden. Literatuur over dit thema is echter schaars en het bestaande onderzoek vaak gebaseerd op heel kleine steekproeven. In dit artikel onderzochten we het verband tussen een echtscheiding in de oudergeneratie en de frequentie waarmee kleinkinderen hun grootouders ontmoeten. We baseerden ons daarvoor op een toevalssteekproef van meer dan 1000 tien tot 25-jarige inwonende kinderen en hun ouders die deelnamen aan de survey 'Scheiding in Vlaanderen'.

Onze analyses toonden aan dat de meeste kinderen contact hebben met hun grootouders. Voor velen gaat het over frequent contact. Maar zoals verwacht vonden we duidelijke verschillen tussen kinderen van gehuwde en kinderen van gescheiden ouders, vooral wat betreft contact met grootouders van vaderskant: als ouders gescheiden zijn, ontmoeten kinderen hun grootouders minder frequent. Ongeveer tien percent van de kinderen met gescheiden ouders in onze steekproef ziet de grootouders van vaderskant zelfs nooit.

Poisson-regressieanalyses maakten duidelijk dat het negatieve verband tussen de echtscheiding en contactfrequentie voor een groot deel verklaard kan worden door de langere reis die het kind moet afleggen om naar de grootouder te gaan. Kinderen met gescheiden ouders moeten immers gemiddeld langer reizen naar hun grootouders dan kinderen waarvan de ouders nog gehuwd zijn. De soms getroebleerde relatie tussen gescheiden moeders en vaders enerzijds en de grootouders anderzijds doet er ook toe. Het aantal ontmoetingen tussen kinderen en grootouders hangt verder ook samen met de leeftijd van beide partijen, het geslacht van het kind en het aantal kleinkinderen waarover grootouders hun aandacht en tijd moeten verdelen. Ook scheiding in de grootoudergeneratie kan een diepe impact hebben: kinderen zien hun grootouders opvallend minder vaak als die ooit gescheiden zijn. Dit is grotendeels te wijten aan de gemiddeld slechtere relatie tussen de gescheiden grootouders en hun eigen kinderen.

We gingen in dit artikel ook na of de gezinssituatie na echtscheiding een rol speelt in contacten tussen kinderen en grootouders. Wanneer gescheiden ouders samenwonen met een nieuwe partner, zien we enkel een effect op contacten tussen hun kinderen en grootvaders. Als gescheiden moeders samenwonen met een nieuwe partner, blijken kinderen hun grootvader van moederskant minder vaak te zien. Voor gescheiden mannen lijkt een nieuwe vrouw het contact tussen kinderen en grootvaders juist te bevorderen. Dit ligt in de lijn van wat we zouden verwachten op basis van theorieën over de rol van vrouwen als *kinkeepers*.

Contacten met grootouders hangen verder sterk samen met variaties in de verblijfsregeling voor kinderen na echtscheiding. Een moederverblijf is nog steeds de meest voorkomende regeling in Vlaanderen. Dit verklaart waarom een echt-

scheiding vooral een negatieve impact lijkt te hebben op contacten met grootouders van vaderskant. Kinderen van gescheiden ouders die bij hun moeder wonen zien hun maternale grootouders niet meer of minder dan kinderen met gehuwde ouders, maar hebben wel beduidend minder vaak contact met de grootouders van vaderskant. Kinderen die altijd of meestal bij hun vader wonen zien hun maternale grootouders dan weer minder en hun paternale grootouders vaker, maar zij vormen een minderheid. Hetzelfde patroon tekent zich ook af bij een regeling van verblijfsco-ouderschap: in vergelijking met kinderen van gehuwde ouders, hebben kinderen die afwisselend bij hun moeder en vader verblijven opvallend minder vaak contact met grootouders van moederskant maar zien ze grootouders van vaderskant vaker.

Als vaders gescheiden zijn en kinderen minstens de helft van de tijd bij hen inwonen, springen grootouders langs die kant wellicht meer in bij kinderopvang. Gescheiden moeders daarentegen lijken niet te kunnen of moeten rekenen op die extra betrokkenheid van hun ouders, ook niet als de kinderen voltijds bij hen wonen. Momenteel leeft ongeveer een vijfde van de Vlaamse kinderen van gescheiden ouders in een regeling van verblijfsco-ouderschap. Deze regeling zit in de lift, zeker nu de wet sinds 2006 een beurtelings verblijf bij moeder en vader als prioritair naar voor schuift na een echtscheiding. Onze resultaten impliceren dat dit uiteenlopende gevolgen heeft voor grootouders langs de kant van de moeder en grootouders langs de kant van de vader.

Dit onderzoek heeft een aantal methodologische beperkingen. In de eerste plaats kunnen we geen sluitende uitspraken doen over de causale impact van echtscheiding op contacten tussen kinderen en grootouders. Leidde de echtscheiding op zich ertoe dat kinderen hun grootouders minder gingen ontmoeten? Of is het ook mogelijk dat de familierelaties voordien al moeilijk lagen, en dat er in de families waarin het later tot een echtscheiding kwam voordien al weinig contact was tussen kleinkinderen en grootouders? Op basis van een cross-sectionele survey kunnen causatie- en selectie-effecten niet zuiver van elkaar onderscheiden worden. Het grote belang van de woonafstand tussen grootouder en kleinkind suggereert echter dat er wel degelijk van een indirect causaal effect sprake is: echtscheiding leidt er toe dat sommige kleinkinderen verder van hun grootouders af gaan wonen, en dat zorgt op zijn beurt voor minder contact. Al kunnen we ook op dit punt geen definitief uitsluitsel geven, omdat we niet weten hoe ver grootouders en kleinkinderen vóór de echtscheiding al van elkaar woonden.

Het gebruik van multi-actorgegevens confronteert ons met een tweede mogelijke valkuil: de selectieve respons van gescheiden vaders. Voor de SiV-survey werden (ex-)koppels geselecteerd uit het Rijksregister, en vervolgens werden beide (ex-)partners en een gezamenlijk kind uitgenodigd om deel te nemen. Er participeerden niet alleen minder vaders dan moeders, de participerende vaders hebben ook een specifiek profiel. Zo wijst de verblijfsregeling voor het kind er bijvoorbeeld op dat een deelnemende gescheiden vader gemiddeld meer betrokken is bij zijn kind, wat op zijn beurt ook medebepalend is voor de betrokkenheid van zijn eigen ouders. Elke deelnemende ouder verschaftte echter belang-

rijke informatie over de leeftijd en huwelijksstatus van de grootouder, over het aantal kleinkinderen en over de kwaliteit van de relatie tussen ouder en grootouder. Deze informatie kan niet uit de interviews van de kinderen of (ex-)partner gedistilleerd worden. Daarom kozen we er voor telkens de data van het kind én de moeder of vader te betrekken in onze verklarende analyses maar moeten we er rekening mee houden dat het verband tussen echtscheiding en contact tussen kinderen en hun paternale grootouders wellicht onderschat wordt. Gescheiden vaders die weinig of geen contact meer hebben met hun kinderen zijn in deze analyses immers ondervertegenwoordigd, en daardoor ook de ouders van deze gescheiden vaders. Wanneer we in het derde Poisson-model een variabele voor de verblijfsregeling van de kinderen opnemen, lossen we dit probleem wel grotendeels op.

Voor de SiV-survey werden enkel eerst gehuwde of gescheiden respondenten en hun kinderen geselecteerd. Dit brengt ons bij een derde opmerking: we kunnen geen uitspraken doen over grootouders en kinderen waarvan de ouders uit elkaar gingen na een samenwoonrelatie, een situatie die steeds meer en meer voorkomt. In de vierde plaats willen we vermelden dat we niet kunnen controleren voor de gezondheidstoestand en de arbeidsmarktparticipatie van grootouders, twee factoren die verband houden met de beschikbaarheid van grootouders voor hun kleinkinderen.

Dit onderzoek maakte duidelijk dat de impact van een echtscheiding verder reikt dan de kerngezinnen van ex-partners en hun kinderen. Grootouders kunnen belangrijke steunfiguren zijn voor hun kleinkinderen, zeker in de moeilijke periode die een echtscheiding met zich meebrengt. Toch worden kleinkind-grootoudercontacten in veel gevallen bemoeilijkt als ouders scheiden: veel grootouders hebben dan minder en soms zelfs geen contact meer met hun kleinkinderen. Voor andere grootouders geldt dan weer dat ze geactiveerd worden in hun rol van 'familiale waakhond': ze zien hun kleinkinderen vaker en nemen wellicht grotere zorg- en opvoedingstaken op.

BIBLIOGRAFIE

- Ahrons, C.R. (2007), Family Ties After Divorce: Long-Term Implications for Children, *Family Process*, 46(1), 53-65.
- Amato, P.R. (2000), The Consequences of Divorce for Adults and Children, *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287.
- Bengtson, V.L. (2001), The Burgess Award Lecture: Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds, *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 1-16.
- Bridges, L.J., A.E.C. Roe, J. Dunn & T.G. O'Connor (2007), Children's Perspectives on Their Relationships With Grandparents Following Parental Separation: A Longitudinal Study, *Social Development*, 16(3), 539-554.

- Butler, I., L. Scanlan, M. Robinson, G. Douglas & M. Murch (2002), Children's Involvement in Their Parents' Divorce: Implications for Practice, *Children & Society*, 16(2), 89-102.
- Chambers, P., G. Allan, C. Phillipson & M. Ray (2009), *Family Practices in Later Life*. Bristol: The Policy Press.
- Chan, C.G. & G.H. Elder (2000), Matrilineal Advantage in Grandchild – Grandparent Relations, *The Gerontologist*, 40(2), 179-190.
- Cheal, D. (2002), *Sociology of Family Life*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- Coall, D.A. & R. Hertwig (2011), Grandparental Investment, *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 93-98.
- Cooney, T.M. & L.A. Smith (1996), Young Adults' Relations With Grandparents Following Recent Parental Divorce, *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 51(2), 91-95.
- Creasey, G.L. (1993), The Association Between Divorce and Late Adolescent Grandchildren's Relations With Grandparents, *Journal of Youth and Adolescence*, 22(5), 513-529.
- Crosnoe, R. & G.H. Elder Jr. (2002), Life Course Transitions, The Generational Stake, and Grandparent-Grandchild Relationships, *Journal of Marriage and Family*, 64(4), 1089-1096.
- Douglas, G. & N. Ferguson (2003), The Role of Grandparents in Divorced Families, *International Journal of Law, Policy and the Family*, 17(1), 41-67.
- Doyle, M., C. O'Dwyer & V. Timonen (2010), "How Can You Just Cut Off a Whole Side of the Family and Say Move On?" The Reshaping of Paternal Grandparent-Grandchild Relationships Following Divorce or Separation in the Middle Generation, *Family Relations*, 59(5), 587-598.
- Drew, L.A. & P.K. Smith (1999), The Impact of Parental Separation/Divorce on Grandparent-Grandchild Relationships, *International Journal of Aging & Human Development*, 48(3), 191-216.
- Drew, L.A. & P.K. Smith (2002), Implications for Grandparents When They Lose Contact With Their Grandchildren: Divorce, Family Feud, and Geographical Separation, *Journal of Mental Health and Aging*, 8(2), 95-119.
- Drew, L.M. & M. Silverstein (2007), Grandparents' Psychological Well-Being After Loss of Contact With Their Grandchildren, *Journal of Family Psychology*, 21(3), 372-9.
- Dubas, J.S. (2001), How Gender Moderates the Grandparent-Grandchild Relationship, *Journal of Family Issues*, 22(4), 478-492.
- Dunn, J., L.C. Davies, T.G. O'Connor & W. Sturgess (2000), Parents' and Partners' Life Course and Family Experiences: Links With Parent-Child Relationships in Different Family Settings, *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 41(8), 955-68.
- Dykstra, P.A. (1997), The Effects of Divorce on Intergenerational Exchanges in Families, *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 33(2), 77-93.
- Ehrenberg, M.F. & S.T.L. Smith (2003), Grandmother-Grandchild Contacts Before and After an Adult Daughter's Divorce, *Journal of Divorce & Remarriage*, 39, 27-43.
- Even-Zohar, A. & S. Sharlin (2009), Grandchildhood: Adult Grandchildren's Perception of Their Role Towards Their Grandparents From an Intergenerational Perspective, *Journal of Comparative Family Studies*, 40(2), 167-185.
- Ferguson, N. (2004), Children's Contact With Grandparents After Divorce, *Family Matters*, 67, 36-41.

- Fergusson, E., B. Maughan & J. Golding (2008), Which Children Receive Grandparental Care and What Effect Does it Have?, *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 49(2), 161-9.
- Geurts, T., A.-R. Poortman, T. van Tilburg & P.A. Dykstra (2009), Contact Between Grandchildren and Their Grandparents in Early Adulthood, *Journal of Family Issues*, 30(12), 1698-1713.
- Hagestad, G.O. (1985), Continuity and Connectedness, pp. 31-48 in V.L. Bengtson & J.F. Robertson (eds.), *Grandparenthood*. Beverly Hills: Sage.
- Hagestad, G.O. (2006), Transfers Between Grandparents and Grandchildren: The Importance of Taking a Three-Generation Perspective, *Zeitschrift Für Familienforschung*, 3, 315-332.
- Henderson, C.E., B. Hayslip, L.M. Sanders & L. Loudon (2009), Grandmother-Grandchild Relationship Quality Predicts Psychological Adjustment Among Youth From Divorced Families, *Journal of Family Issues*, 30(9), 1245-1264.
- Heylen, L. & D. Mortelmans (2009), *Explaining Parent-Child Proximity in Eastern and Western Europe: A Micro and Macro Perspective*. Antwerpen: Research Centre for Longitudinal and Life Course Research.
- Hilton, J.M. & D.P. Macari (1997), *A Comparison of the Role of Grandparents in Single-Mother and Single-Father Families*. Reno: University of Nevada.
- Jacobs, T. (1996), Grootouderschap: Demografische en sociologische aspecten, pp. 27-50 in A. Marcoen (ed.), *Grootouders, tussen mogen en moeten*. Leuven: Garant.
- Jappens, M., B. Wijckmans & J. Van Bavel (2011), Contact en relaties met vrienden en familie, pp. 27-50 in D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (eds.), *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Garant.
- Jaskowski, S.K. & C. Dellasega (1993), Effects of Divorce on the Grandparent-Grandchild Relationship, *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 16(3), 125-33.
- Kaufman, G. & P. Uhlenberg (1998), Effects of Life Course Transitions on the Quality of Relationships Between Adult Children and Their Parents, *Journal of Marriage and Family*, 60, 924-938.
- Kemp, C.L. (2007), Grandparent-Grandchild Ties, *Journal of Family Issues*, 28(7), 855-881.
- King, V. (2003), The Legacy of a Grandparent's Divorce: Consequences for Ties Between Grandparents and Grandchildren, *Journal of Marriage and Family*, 65(1), 170-183.
- Lawton, L., M. Silverstein & V. Bengtson (1994), Affection, Social Contact, and Geographic Distance Between Adult Children and Their Parents, *Journal of Marriage and Family*, 56(1), 57-68.
- Lussier, G., K. Deater-Deckard, J. Dunn & L. Davies (2002), Support Across Two Generations: Children's Closeness to Grandparents Following Parental Divorce and Remarriage, *Journal of Family Psychology*, 16(3), 363.
- Mabry, J.B., R. Giarrusso & V.L. Bengtson, (2004), Generations, the Life Course, and Family Change, pp. 87-108 in J. Scott, J. Treas & M. Richards, *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Malden/Oxford/Carlton: Blackwell publishing.
- Mann, R. (2007), Out of the Shadows? Grandfatherhood, Age and Masculinities, *Journal of Aging Studies*, 21(4), 281-291.

- Mann, R., H.T.A. Khan & G.W. Leeson (2009), *Age and Gender Differences in Grandchildren's Relations With Their Maternal Grandfathers and Grandmothers*. Oxford: Oxford Institute of Ageing.
- Mason, J., V. May & L. Clarke (2007), Ambivalence and the Paradoxes of Grandparenting, *The Sociological Review*, 55(4), 687-706.
- Michielin, F. & C.H. Mulder (2007), Geographical Distances Between Adult Children and Their Parents in the Netherlands, *Demographic Research*, 17, 655-678.
- Monserud, M.A. (2008), Intergenerational Relationships and Affectual Solidarity Between Grandparents and Young Adults, *Journal of Marriage and Family*, 70(1), 182-195.
- Mortelmans, D., I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. van Peer (2011), *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco.
- Mueller, M.M. & G.H. Elder Jr. (2003), Family Contingencies Across the Generations: Grandparent-Grandchild Relationships in Holistic Perspective, *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 404-417.
- Myers, J.E. & N. Perrin (1993), Grandparents Affected by Parental Divorce: A Population at Risk, *Journal of Counseling & Development*, 72(1), 62-66.
- Pryor, J. & L. Trinder (2004), Children, Families, and Divorce, pp. 322-339 in J. Scott, J. Treas & M. Richards, *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Malden/Oxford/Carlton: Blackwell Publishing.
- Oppelaar, J. & P.A. Dykstra (2004), Contacten tussen grootouders en kleinkinderen, *Mens & Maatschappij*, 79(3), 264-286.
- Reitzes, D.C. & E.J. Mutran (2004), Grandparenthood: Factors Influencing Frequency of Grandparent-Grandchildren Contact and Grandparent Role Satisfaction, *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 59(1), 9-16.
- Robinson, M., L. Scanlan & I. Butler (2009), 'It Feels Normal That Other People Are Split Up But Not Your Mum and Dad': Divorce Through the Eyes of Children, pp. 325-40 in G. Bentley & R. Mace (eds.), *Substitute parents. Biological and Social Perspectives on Alloparenting in Human Societies*. New York: Berghahn Books.
- Ruiz, S.A. & M. Silverstein (2007), Relationships With Grandparents and the Emotional Well-Being of Late Adolescent and Young Adult Grandchildren, *Journal of Social Issues*, 63(4), 793-808.
- Schutter, M.E., A. Scherman & R.S. Carroll (1997), Grandparents and Children of Divorce: Their Contrasting Perceptions and Desires for the Postdivorce Relationship, *Educational Gerontology*, 23(3), 213-231.
- Silverstein, M. & R. Giarrusso (2010), Aging and Family Life: A Decade Review, *Journal of Marriage and Family*, 72(5), 1039-1058.
- Silverstein, M. & J.D. Long (1998), Trajectories of Grandparents' Perceived Solidarity With Adult Grandchildren: A Growth Curve Analysis Over 23 Years, *Journal of Marriage and Family*, 60(4), 912-923.
- Sodermans, A.K., S. Vanassche & K. Matthijs (2011a), Gezinsrelaties na ouderlijke scheiding: Ouders, kinderen en nieuwe partners, pp. 153-168 in D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (eds.), *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Garant.
- Sodermans, A.K., S. Vanassche & K. Matthijs (2011b), Gedeelde kinderen en plusouders: De verblijfsregeling en de gezinssituatie na scheiding, pp. 135-151 in D. Mortelmans, I.

- Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (eds.), *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Garant.
- Stelle, C., C.A. Fruhauf, N. Orel & L. Landry-Meyer (2010), Grandparenting in the 21st Century: Issues of Diversity in Grandparent-Grandchild Relationships, *Journal of Gerontological Social Work*, 53(8), 682-70
- Szinovacz, M.E. (1998), Grandparents Today: A Demographic Profile, *The Gerontologist*, 38(1), 37-52.
- Tanskanen, A.O., A. Rotkirch & M. Danielsbacka (2011), Do Grandparents Favor Granddaughters? Biased Grandparental Investment in UK, *Evolution and Human Behavior*, 32(6), 407-415.
- Timonen, V., M. Doyle, C. O'Dwyer & E. Moore (2009), *The Role of Grandparents in Divorced and Separated Families*. Dublin: Trinity College Dublin School of Social Work and Social Policy.
- Triadó, C., F. Villar, C. Solé, M.J. Osuna & S. Pinazo (2005), The Meaning of Grandparenthood: Do Adolescent Grandchildren Perceive the Relationship and Role in the Same Way as Their Grandparents Do, *Journal of Intergenerational Relationships*, 3(2), 101-120.
- Troll, L.E. (1985), The Contingencies of Grandparenting, pp. 135-49 in V.L. Bengtson & J. Robertson (eds.), *Grandparenthood*. Beverly Hills: Sage.
- Uhlenberg, P. & B.G. Hammill (1998), Frequency of Grandparent Contact With Grandchild Sets: Six Factors That Make a Difference, *The Gerontologist*, 38(3), 276.
- Umberson, D. (1992), Relationships Between Adult Children and Their Parents: Psychological Consequences for Both Generations, *Journal of Marriage and Family*, 54, 664-674.
- Van Peer, C. (2007), *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Villar, F., C. Triadó, S. Pinazo-Hernandis, M. Celdrán, & C. Solé, C (2010), Grandparents and Their Adolescent Grandchildren: Generational Stake or Generational Complaint? A Study With Dyads in Spain, *Journal of Intergenerational Relationships*, 8(3), 281-297.
- Whitbeck, L.B., D.R. Hoyt & S. Huck (1993), Family Relationship History, Contemporary Parent-Grandparent Relationship Quality, and the Grandparent-Grandchild Relationship, *Journal of Marriage and Family*, 55(4), 1025-1035.